

УДК 097:[027.1:929(477)Розумовський]

КНИЖКОВІ ЗНАКИ РОДИНИ РОЗУМОВСЬКИХ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ВИВЧЕННЯ БІБЛІОТЕКИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Олійник Анастасія Василівна,
молодший науковий співробітник
Національного історико-культурного
заповідника «Гетьманська столиця»,
Україна, Батурин

***Анотація.** Проаналізовано книжкові знаки родини Розумовських, що вказують на приналежність видань до їх родової бібліотеки. Висвітлено важливість дослідження знаків приналежності з метою вивчення та реконструкції приватної бібліотеки Кирила Розумовського.*

***Ключові слова:** суперекслібрис, книжкові знаки, К. Розумовський.*

***Annotation.** The article analyses the book marks of the Razumovsky family, indicating the belonging of publications in their ancestral library. The article also highlights the importance of studying the signs of belonging in order to study and reconstruct the private library of Cyril Razumovsky*

***Key words:** superexlibris, book signs, K. Rozumovsky.*

Дослідження приватної бібліотеки не може включати лише пошук книг і аналіз їх змісту, натомість складається з багатьох факторів, серед яких і дослідження власницьких книжкових знаків. Аналіз таких позначень допомагає встановити походження та використання певних книжкових пам'яток вирішити питання автентичності та фальсифікації, а також полегшує реконструкцію цілих бібліотечних зібрань.

На сьогодні дані книжкові знаки родини Розумовських майже не висвітлені у наукових працях. Трапляються лише поодинокі згадки про екслібриси певних представників родини. Так про знаки Лева та Петра Кириловичів Розумовських згадує П. Дружинін у своїй праці «Геральдический суперэксlibрис XVIII – начала XX века в российских книжных собраниях», а Л. Іжик – про екслібриси Петра Олексійовича у праці «Книжные знаки одесских библиофилов».

Колекціонування приватної книжкової збірки було родинним захопленням Розумовських. По смерті Кирила Григоровича його книжкове

зібрання було розділене між синами. Проте вивчення й відновлення бібліотеки Кирила Розумовського було б простішим, якщо б колекції синів та онуків були збережені. Тому в процесі ідентифікації родинної бібліотеки можуть допомогти власницькі знаки: екслібриси¹, суперекслібриси², штемпелі³, письмові книжкові знаки⁴ тощо.

Під час дослідження книжкової колекції Кирила Розумовського автором було виявлено 2 види книжкових знаків гетьмана. Найчастішим знаком приналежності книги Кирилові Розумовському є його власноручний підпис: «Президент Граф Разумовский» або «President Comte Rasoumowsky» (іл. 1). Одна з таких книг зараз виставлена на продаж у французькому книжковому магазині «Librairie Pierre Calvet» [6]. Також зустрічається й інший, більш витончений та унікальний знак. Так, у фондовому зібранні Музею книги та друкарства України зберігається книга, прикрашена суперекслібрисом – відтиском прізвища та ініціалів Кирила Розумовського. На оправі видання М. Агєнтова «Открытие сокровенных художеств, служащее для фабрикантов...» золотим кольором витиснуто «Г. К. Г. Розумовський» (іл. 2).

Своєю любов'ю до книг прославилися й сини гетьмана. Старший син, Олексій Кирилович, у власному маєтку на Гороховому полі (м. Москва) створив унікальну бібліотеку, де були зібрані рідкісні книги з ботаніки та природничих наук, велика нотна колекція, а також знаходилася значна частина бібліотеки його батька. Проте після смерті Олексія бібліотека була розграбована та розпродана [1]. Єдина збережена частина цієї колекції – нотна – зараз зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського. У своїй праці «Реконструкція нотної колекції графа О. К. Розумовського» Лариса Івченко дослідила дану частину колекції й детально її описала. Дослідниця допускає, що на службі у Олексія Кириловича було близько 8 бібліотекарів, і всі вони працювали за встановленим стандартом й намагалися писати уніфікованим почерком [4]. На дослідженій частині збірки Олексія Розумовського знайдено такі особистісні екслібриси:

¹ Екслібрис – книжковий знак, який вказує на власника книги. Найчастіше екслібрис був у вигляді ярлика, який клеїли на форзац книги.

² Суперекслібрис - власницький книжковий знак, що наносився на поверхню книжкової палітурки.

³ Книжковий штемпель – відтиск печатки із зображенням, або написом, який має вказувати власника книги.

⁴ Письмовий книжковий знак – власноручний підпис власника, або уповноваженої особи, який має вказувати на власника даного видання.

1. Повний текстовий підпис «Из библиотеки Е. С. Графа Алексея Кириловича Разумовскаго» (іл. 3);

2. Літери «A R», виявлено в нотному зібранні графа й символізують, скоріш за все, ініціали власника – Олексія (Alexis) Розумовського.

Другий син Кирила Розумовського, Петро Кирилович, не відзначився потягом до літератури та зібрання книг. Але дослідником Петром Дружиніном у приватному закордонному зібранні знайдено книгу О. Голдсмита «Векфільдський священик», яка на палітурці має суперекслібрис Петра Кириловича Розумовського (іл. 4). За своїм видом даний суперекслібрис є гербовим, адже перегукується із гербом родини, має спільні з ним риси: щитотримачі з непокритими головами, двоголовий коронований орел на щиті, у якого на грудях щиток із латою, пробитою впоперек стрілами, а також родинний девіз «Fama extendere factis» («Славу примножувати справами»). Але є й ряд відмінностей. Про приналежність даного суперекслібриса Петрові Кириловичу Розумовському вказують ордени Святого Станіслава та Білого Орла, зображені під геральдичним щитом. Під час дослідження кавалерських списків орденів, П. Дружинін з'ясував, що цими орденами був нагороджений Кирило Кирилович Розумовський, але враховуючи, що в родоводі Розумовських немає людини з таким ім'ям, а вказані роки життя співпадають із роками життя Петра Кириловича, то встановлено, що даний екслібрис саме Петра Розумовського [3].

Четвертий син гетьмана, Лев Кирилович Розумовський, мав велику бібліотеку у власному маєтку на вул. Тверській (м. Москва), але її було знищено пожежею у 1812 р. До 2009 р. вважалося, що з бібліотеки графа не збереглося жодної книги. Та саме цього року П. Дружинін у своїй науковій роботі називає 2 книги з бібліотеки Лева Розумовського, які мають 2 його гербові суперекслібриси. Перший з них (іл. 5) зображений на книзі «Природної історії» Ж.-Л.Л. Бюфона, яка зберігається в бібліотеці О. Пушкіна в Інституті російської літератури РАН. Другий суперекслібрис (іл. 6) зображений на палітурці «Буколік» Вергілія, що зберігається в Іноземному книжному фонді Російської національної бібліотеки. Перелічені книжкові знаки дуже схожі між собою, а відрізняються лише формою хреста ордена Святого Володимира. Ураховуючи, що зображення нагороди різняться за формою подачі (європейська та російська), то припускається про різне місце їх створення.

За свідченням О. Васильчикова, онук Кирила Розумовського, Петро Олексійович, у власному маєтку в Одесі облаштував надзвичайну

бібліотеку, що була продана на аукціоні після його смерті у 1839 році [2, с.149]. Зараз доля цих видань невідома, але дослідниками знайдено дві книги, що мають ознаки приналежності Петрові Олексійовичу. Дані видання зберігаються в фондах Одеської національної наукової бібліотеки. Перша книга – це третій том повного зібрання творів М. Ломоносова кінця XVIII ст. [5, с 95]. Дане видання має наліпку-екслібрис з гербом родини Розумовських та підписом «Le Comte P. de Razoumowsky» («Граф П. Розумовський») (іл. 6). Наступна книга – це другий том франкомовного видання XVIII ст., присвяченого військовій тактиці та дисципліні, французького автора Жизора. На цій книзі є печатний відтиск Петра Розумовського, де зображений гербовий щит Розумовських в овалі, оздоблений рослинним орнаментом. Унизу – підпис «C-te P. Razoumowski» (іл. 7).

Традиції родини продовжив і правнук Кирила Розумовського, Каміл Львович, який довгий час збирав приватну колекцію речей, пов'язаних із родиною. Були серед них і книги. Частина цієї колекції досі зберігається у нащадків, а частина – в європейських музеях. Так, у колекції Сілезького музею (Чеська республіка) зберігається екслібрис Каміла Розумовського (іл. 8) [7]. Створення даного зображення датується 1900 р., автором є німецький художник Адольф Здразіла. Його ініціали зображені в лівому куті екслібриса. Також даний знак прикрашений трояндами та гетьманською булавою. У центрі, традиційно, гербовий двоголовий коронований орел, на грудях якого щит із пробитою латою, а також родинний девіз.

Таким чином, на сьогодні відомо про 8 книжкових екслібрисів родини Розумовських, наявність яких розширює можливості дослідження бібліотеки як Кирила Розумовського, так і його родини. Віднайдені книги із бібліотеки нащадків гетьмана, які вважалися втраченими, дають нові перспективи у вивченні бібліотеки Кирила Розумовського, адже її значна частина зберігалася саме у нащадків.

Дослідження книжкових знаків та приватних бібліотек Розумовських не є вичерпним та потребує подальшого вивчення.

Список бібліографічних посилань

1. Библиографические материалы: Описание книг, брошюр и статей библиотеки сенатора Н.П. Смирнова. СПб., 1898. С. 522.
2. Васильчиков О.О. Сімейство Розумовських. СПб, 1800. С. 149.

3. Дружинин П. А. Геральдический суперекслибрис XVIII – начала XX века в российских книжных собраниях: источниковедческое исследование: дис.канд. ист. наук: 07.00.09. Москва, 2009. 309 с.

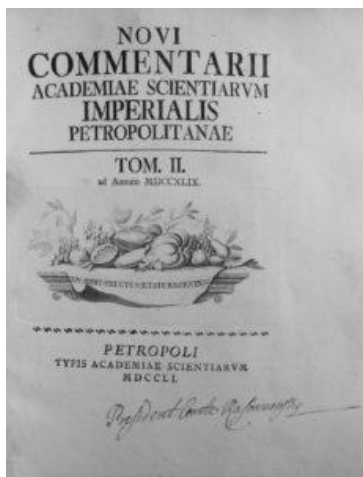
4. Івченко Л. В. Реконструкція нотної колекції графа О. К. Розумовського за каталогами XVIII сторіччя. К., 2004. 646с.

5. Ижик Л.В. Книжне знаки одесских библиофилов. Одесса, 2014. С. 95.

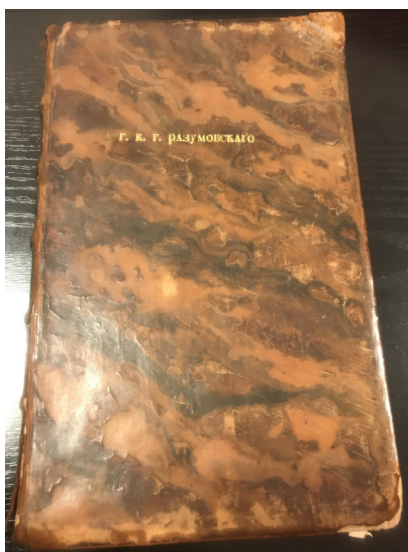
6. Книжковий магазин П'єра Кальє. URL: <https://pierre-calvet.fr/razoumovski-elisabeth-de-russie/> (дата звернення: 17.07.2021)

7. Екслібрис Каміла Розумовського. URL: https://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=%2F2024006%2FU_6533_G&repid=1 (дата звернення: 17.07.2021)

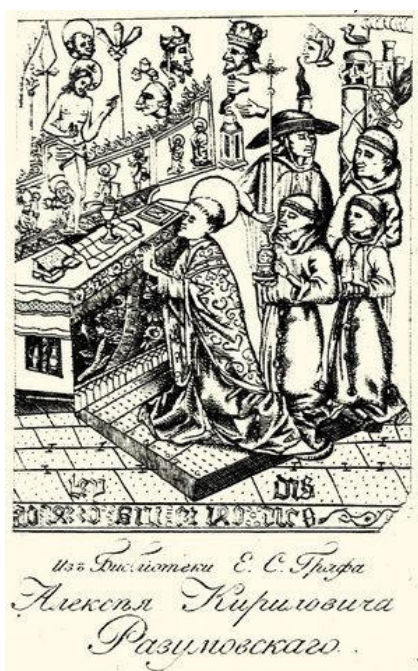
Зображення

1. Підпис Кирила Розумовського на титульній сторінці книги «Novi commentarii academiae scientiarum imperialis petropolitanae»

2. Витиснені ініціали Кирила Розумовського на книзі, з фондів Музею книги і друкарства України. Фото надано директором музею В. Бочковською

3. Підпис про приналежність книги Олексію Розумовському

4. Суперекслібрис Петра Кириловича Розумовського

5. Суперекслібрис Льва Кириловича Розумовського з бібліотеки А.С. Пушкіна в Інституті російської літератури РАН

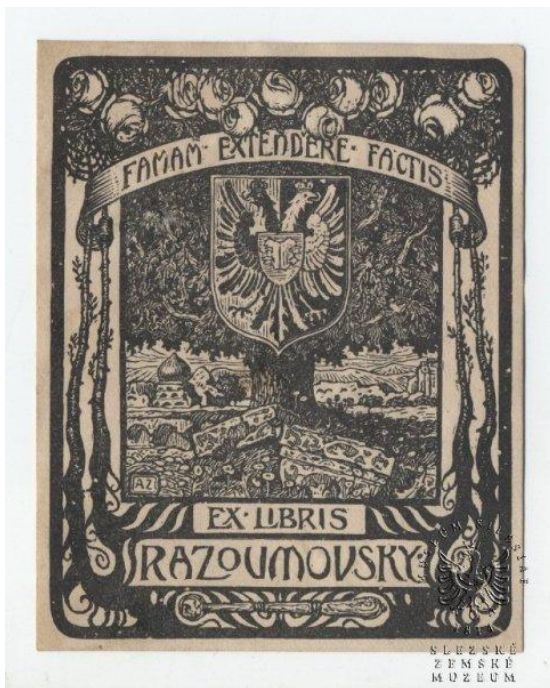
6. Суперекслібрис Льва Кириловича Розумовського з Іноземного книжкового фонду Російської національної бібліотеки

7. Наліпка-екслібрис з гербом родини Розумовських, з фондів Одеської національної наукової бібліотеки

8. Відтиск печаті Петра Розумовського, з фондів Одеської національної наукової бібліотеки

9. Екслібрис Каміла Львовича Розумовського з колекції виставкової галереї «Альбертіна» у Відні